

Utószó

Arszenyij Tarkovszkij ma már vitathatatlanul az egyik legjelentősebb mai orosz költő. Bár első kötete, a *Havazás előtt* csak 1962-ben jelent meg, szűk irodalmi körben addig is jól ismerték. Első kötetéről Anna Ahmatova írt recenziót, melyben Tarkovszkijról mint az egyik legnagyobb kortárs költőről nyilatkozott.

Magyarországon Arszenyij Tarkovszkij verseit először fia, Andrej Tarkovszkij *Tükör* című filmjében hallhattuk. A költőről a magyar olvasó mindmáig keveset tud. Talán azért sem került az érdeklődés központjába, mert az úgynevezett „csendes líra” képviselője, soha nem reagált aktuálpolitikai kérdésekre, sőt mindennemű „direkt” politikusság idegen volt tőle, annak ellenére, hogy átélte a XX. századi történelem viharait, részt vett a nagy honvédő háborúban is. Nem véletlen az sem, hogy első kötete csak ötvenkét éves korában jelenhetett meg.

1907-ben született Jelizavetgradban (ma Kirovograd), értelmiségi családban. Apja száműzött anarchista volt, a „Népakarat” körének tagja, kivételes műveltséggel rendelkezett, hét élő és két holt nyelvet tudott. Tarkovszkij kultúra iránti érzékenységét, a human tradícióhoz való kötődését meghatározta a családi környezet. Már fiatalon jól ismeri az orosz és az európai költészetet, különösen az ukrán filozófus író, Grigorij Szkovoroda és a XVIII. századi orosz irodalom kelti fel érdeklődését. 1925-től 1929-ig az Állami Irodalmi Főiskola hallgatója, majd a rádiónál dolgozik, illetve 1932-től kezdve rendszeresen fordítja Közép-Ázsia és a Kaukázusontúl népeinek költészetét. Válogatott művei 1982-ben jelentek meg, ez a kötet mindmáig a legteljesebb versgyűjteménye.

Arszenyij Tarkovszkij költészete a kortársak közül leginkább Paszternak, Mandelstam és Zabolockij poétikájával rokon, az orosz posztavantgárd jellemző jegyeit viseli. Tarkovszkij költői világa a létre nyitott, arra, amiben benne foglaltatik az emberi létezés és megvalósulása, az egyéni sors. Tarkovszkijt Paszternakhoz hasonlóan az „elérhető”, szubjektivizálható lét foglalkoztatja, az „ég a virágkehelyben” (Tarkovszkij), a „világmindenség könnyei a borsóhüvelyben” (Paszternak). Lírájának legfontosabb kategóriája a természet, de más jelentésben, mint Paszternaknál. Tarkovszkij verseiben a természet nem antropomorf, nem szubjektivizálódik a végsőig, nem válik a vers „társszerzőjévé”. A lírai ének csak néhány pillanatra adatik meg a kegyelmi állapot, amikor behatolhat a természet titkaiba. Ilyenkor a természet miszteriális

jelleget ölt a versben, bár Tarkovszkij költészetében e pillanatok nem a misztikus élmény következtében jönnek létre, hanem benne gyökereznek az emberi létezésben, az én számára az időnkívüliség ritka állapotát jelzik, amelyet a szerelem adta tágasság és a halálon való elmélkedés hív elő. A tarkovszkiji alapélmény kifejezésére jó példa *Az első együttlétek* című vers. A szerelem ünnepének pillanatában a természet, mint „tükrön túli táj” miszteriális mélységeket idéz, a nyelv szakrálissá válik, „sorson túlívá”:

„Felébredtél, s a hétköznapi szónak,

Ahogy kimondtad, új fényt adva,
már

A nyelvet is varázskörödbe vontad,

A mondatok felzengtek és lobogtak,

S az a szó: *te* azt jelentette: *cár*.”

A vers az „Előttünk még a mennybolt is kitárult” kozmikus képében éri el tetőpontját, de utolsó két sora már az egyén veszélyeztetettségét sugallja, visszatérést jelez az autentikus létállapothoz, az emberi sorshoz, amely nem szakralizálható, mert mindenkinek evilági osztályrésze: „A sors már örültként

loholt utánunk, / S kezében borotvát szorongatott”. Paszternak felfogásával ellentétben Tarkovszkij szerint lehetetlen a világmindenséggel familiáris viszonyt kialakítani, mert az maga a tökéletesség, s így az egyetlen erkölcsi tekintély. Tarkovszkij világképe hierarchikus, s ez magyarázza a költészetét átható klasszicizáló hajlamot.

Tarkovszkij - hasonlóan kortársához, Zabolockijhoz - gyakran foglalkozik a halhatatlanság problémájával. Zabolockijnak az 1930-as években írott verseivel ellentétben Tarkovszkij a fizikai lét törvényeit mint eleve adottat értelmezi, s a végességben próbálja megfogalmazni a halhatatlanság lényegét. „Halhatatlan vagyok, amíg meg nem halok” - írja, mintegy polemizálva Zabolockijnak Fjodorov és Cialkovszkij filozófiai nézetei alapján kialakított metamorfóziselméletével. A költőnek Tarkovszkij szerint az evilági halhatatlanságot a kultúra és a történelem megőrzése adja. Ezért döntő az emberi létezésben a szellemi autonómia következetes képviselője, mivel ez áll ellent a fizikai lét komor törvényeinek. A szellemi autonómia képviselője egyben az egyéni sors vállalását is jelenti: sors nélkül nem él az emlékezet, nem él a kultúra, mert nincs hitele. A költői szó Tarkovszkijnál így nemcsak az emlékezet megőrzője, nem csupán kultúrahordozó, hanem egyéni sorsmodell képviselője, intim-biografikus jelentésű. Ily módon a vers, mint az intellektus tiszta önkifejezése, az emlékezet segítségével átkonstruálja a mindenséget, szellemi lényegűvé teszi, s közben örök vitában áll a sorssal, s így nem szűnik meg az egyéni tragikus életérzés vállalása sem.

Tarkovszkij sors-versei közül a legszebbek a tragikus sorsú költőné, Marina Cvetajeva emlékének szenteltek. A *Nem alszom, hallom én* című versben Marina alakja a költői sors metaforájává válik, emléke „komor jósláng”, életútja, tragédiája örök figyelmeztetés, a költői és individuális létben való kiszolgáltatottságot, veszélyeztetettséget jelzi. Tarkovszkij költészetében éppúgy, mint a kései Paszternaknál, az emberi sors szimbóluma az égő gyertya, amely megpróbál ellenállni a szélrohamnak, őrzi a belső meleget, meghittséget, kultúrát. A *Szél* című versben a kedves szavai „égnek, mint a szélcibálta mécszláng”, bár már „a gyöngye vállra / Az öröklét magánya nehezült...”, de a „bánat minden éjjel újraéled”, emlékét őrzi a mindenség, a természet, a vers, a szeptemberi szél.

A költői hivatástudat Tarkovszkij számára lelkiismereti kérdés, nem hivalkodó önkifejezés. „A vér szava súgja nekem - házitücsök vagyok én” - írja, s egyben elhatárolja magát a hatvanas évek szónoki lendületű szovjet költészetétől.

A tarkovszkiji versben a legfontosabb a lírai jelen, melynek intim közegébe ágyazódik be a múlt. Mandelstam költészetéhez hasonlóan kultúrtörténeti szinkronicitás jellemzi Tarkovszkij számos versét. A történelmi korszakokkal, kultúrákkal folytatott belső dialógusnak szervező eleme a választott történelmi, mitológiai, bibliai alakkal való sorsközösség. Tarkovszkij költészetében a lírai én sokarcú, bármikor képes az átlényegülésre a rokon sorsok közegében. A versek történelmi és mitológiai alakjai mindig „földközeliak”, életterük a természet, s a természet lényegének, az örökkévalóságnak megtestesülései. Titánia, a tündérkirálynő trónusát a föld „gyöker-labirintusának” mélyébe veszve lehet megtalálni. Titánia a föld lelke, hozzá igyekszik hűséges alattvalója, vele akar önmagát feladva sorsközösségre lépni:

„Halott nevem eméssze hát a tűz!

Mellvérttem rozsdás leveled.

Átkozz, ölj meg, királynőm, csak ne úzz,

Ne úzz el innen engemet!”

(Titánia)

A föld mitológemája vezeti el Tarkovszkijt a fa metaforájához, amelyről egyik legszebb versét írja. Mesteri módon valósítja meg a metafora révén a szubjektív és objektív elemek egységét: a növekedés egyrészt szubjektív-biográfiai tény (a férfikor elérése, a megtett alkotói út), másrészt pedig a fák növekedésének objektív törvénye. E két szempont összekapcsolása jelenti a versben az idő fogalmát, s a költő számára a kortárs-tudatot:

„S kortársként szólítván a roppant,

Félszázados fatörzseket,

Magad ne eldalolt dalokban,

Makacs növésükben keresd.

Önnön súlyától majd leroskad

A sok fa, mégis egyre nő,

Kérgükre újabb réteget rak

Új s új tavasszal az idő.”

(Fák)

A fa-metafora segítségével a versben összekapcsolódik a föld és az ég. A vers vége pogány szertartást idéz, a Földanya tavaszköszöntő ünnepét. Az ember és természet közti rokonság kulcsát az én gondolatainak mozgása és a természet törvényei közötti hasonlóság adja. A vers végkicsengése Tarkovszkij kedves költője, Gyerzsavin ódai soraira emlékeztet:

„Rokon az ember és a lomb,
Bennünket is örök makacsság
Taszít a mennyei magasság
Felé, akárcsak a vadont.”

